

Warszawa 29.07.2026

dr hab. August Grabski

Wydział Historii UW

a.grabski@uw.edu.pl

Recenzja pracy doktorskiej pani magister Aleksandry Piętki pt. „Poetyka pomników niewolnictwa w USA” przygotowanej w Szkole Doktorskiej UKSW

Jak stwierdza autorka celem rozprawy „jest określenie poetyki wybranych pomników niewolnictwa w USA w relacji z miejscem, w którym je ustanowiono, i opracowanie nowych interdyscyplinarnych kategorii i pojęć, które będzie można zastosować w innych dyscyplinach humanistycznych do badania tekstów kultury tworzonych w różnych dziedzinach sztuki i o zróżnicowanym stopniu skomplikowania pod względem semiotycznym. Poprzez analizę struktury pomników w kontekście wydarzeń historycznych związanych z jego lokalizacją scharakteryzuję środki artystyczne wykorzystane w celu przekazania pamięci o niewolnictwie oraz zbadam retorykę percepcji tych dzieł, by określić projektowaną przez ich kompozycję relację między odbiorcą a historią.” (s. 1).

Praca mgr Aleksandry Piętki stanowi zbiór tzw. case studies – „studiów konkretnych przypadków dzieł sztuki starających się nadać formę cierpieniu, poniżeniu, ale i wytrwałości i sile ludzi, którym próbowano odebrać człowieczeństwo – dzieł poszukujących sposobów przedstawiania nieobecności tych ludzi i ich doświadczenia”. Jak deklaruje autorka „Wybór takiej formy pracy podyktowany jest specyfiką dyscypliny, w której powstaje – nauk o kulturze i religii, będących w samej swej istocie dyscypliną interdyscyplinarną, charakteryzującą się eklektyzmem metodologicznym.” (s. 1). Szczęśliwie wbrew tej deklaracji lektura pracy i różne techniki interpretacji – rzeźb, obiektów architektonicznych, tekstów, rozwiązań przestrzennych itp. – wykorzystane w stosunku do upamiętnień nie pozostawiają czytelnika z wrażeniem eklektyzmu, mamy do czynienia z przejrzystym i spójnym wywodem.

We wstępie autorka klarownie przedstawia swój sposób obcowania z pomnikami: „Punkt wyjścia analizy stanowią: opis danego dzieła zawierający podstawowe dane, jak tytuł pomnika, autor, rok, materiał, wymiary etc., geneza i okoliczności powstania pomnika oraz

historia związana z jego lokalizacją. Następnie badam kompozycję danego tekstu architektoniczno-rzeźbiarskiego, relacje między poszczególnymi jego elementami oraz retorykę percepcji narzucaną przez jego strukturę odbiorcy. Ten etap analizy formalnej wskazuje na odpowiedni kontekst filozoficzny, estetyczny (np. relacje intertekstualne z innymi dziełami o podobnej budowie i wymowie) czy psychologiczny, który się nad nim – jak to określa Janusz Sławiński – ‘nadbudowuje’ i w świetle którego dalej interpretuję dany pomnik.” (s. 3).

Praca ta ma duże znaczenie intelektualne – wszak materia poruszona przez autorkę dotyczy najbardziej wpływowego kraju świata – potęgi politycznej, militarnej, gospodarczej. Zmiany w USA wpływają na znaczną część globu. Co więcej dysertacja ma charakter oryginalny i przejęzyczenie autorki (proszę zwrócić uwagę na pierwsze słowo poniższego cytatu) zapowiada, że praca będzie wydana:

„Książka ta jest pierwszym – zarówno w Polsce, jak i na świecie – opracowaniem dotyczącym poetyki pomników niewolnictwa w USA. W Stanach Zjednoczonych głównie rozpatrywano niewolnictwo jako zjawisko historyczne z perspektywy społeczno-ekonomicznej, społeczno-psychologicznej, oraz państwowo-politycznej, a nie same dzieła sztuki, które je upamiętniają”. (s. 4).

Analizie autorki zostały poddane następujące pomniki:

From Absence to Presence: Commemorative to Enslaved Peoples of Southern Maryland (2020) w St. Mary’s City w Maryland;

pomnik Cudjo Kossoli Lewisa (2017) w Africatown w Alabamie;

African Burial Ground National Monument (2006) w Nowym Jorku;

The Ark of No Return: The Permanent Memorial at the United Nations in Honour of the Victims of Slavery and the Transatlantic Slave Trade w Nowym Jorku;

Slavery Memorial (2014) na kampusie Uniwersytetu Browna w Providence w Rhode Island

oraz *The National Memorial for Peace and Justice* (2018) w Montgomery w Alabamie.

W sumie jest to ograniczona liczba pomników ale tę skromną liczbę rekompensuje autorka szczegółowością analizy, licznymi odwołaniami do sztuki pomnikowej (zwłaszcza związanej z Zagładą) i w ogóle sztuki europejskiej.

Omawiane pomniki pokazują moment reorientacji w sztuce upamiętnienia doświadczenia Czarnych w USA. Jak pisze Aleksandra Piętka:

„Fakt, iż wybrany materiał badawczy ogranicza się do konkretnego okresu w historii sztuki (XXI wiek) wiąże się z tym, że przed rokiem 2000 rokiem w USA wznoszono głównie pomniki – jak można je określić – ‘chwały’, czyli upamiętniające konkretne, prominentne postaci historyczne związane z ruchem abolicjonistycznym i walką o wolność (jak Harriet Tubman, Frederick Douglass czy Sojourner Truth), ruch na rzecz praw obywatelskich oraz osoby z nim związane czy pomniki upamiętniające żołnierzy afroamerykańskich, bardzo rzadko zaś pomniki wprost oddające cześć wszystkim ofiarom niewolnictwa i próbującym przekazać historię tragicznego losu Czarnych Amerykanów, których należy uznać za przemilczanych ojców założycieli Stanów Zjednoczonych.” (s. 14).

Przy czym autorka ma świadomość, że sytuacja w zakresie polityki historycznej w USA ma charakter bardzo dynamiczny i łączy się bardzo z praktyką niszczenia pamięci części społeczeństwa:

„Wziąwszy pod uwagę fakt, że od 2020 roku, czyli od śmierci George’a Floyda, usunięto z przestrzeni publicznej w USA ponad 110 pomników upamiętniających ważne dla konfederatów postaci i wydarzenia historyczne, należałoby stwierdzić, że w obecnym momencie dziejowym Amerykanie znajdują się raczej na etapie burzenia pomników niż ich budowania” (s. 15).

Praca składa się z czterech rozdziałów. „Rozdział pierwszy, *Figuracja nieobecności i braku jako chwyt intensyfikacji znaczenia. Slavery Memorial Martina Puryeara w kontekście Butów na Brzegu Dunaju Gyuly Pauera*, stanowi rodzaj teoretycznego wprowadzenia w zagadnienie mierzenia się sztuki z cierpieniem ofiar zbrodni przeciwko ludzkości (tu Holocaustu i niewolnictwa) oraz poszukiwania przez twórców artystycznej reprezentacji wydarzeń historycznych o charakterze traumatycznym, które przekraczają wszelkie ludzkie pojmowanie, podważając możliwość jakiegokolwiek świadczenia o historii. W części wstępnej rozważam w kontekście poetyki negatywnej różne sposoby figuracji braku i nieobecności jako chwytu nasilenia znaczenia tego, co niewidoczne”. (s. 17).

Jak pokazuje autorka „W przypadku zarówno Slavery Memorial, jak i Butów nad Brzegiem Dunaju brak reprezentacji ofiar w warstwie wizualnej pomników jest formalnym chwytem nie tylko podkreślającym wagę wydarzeń historycznych, do których się odnoszą, lecz

intensyfikującym znaczenie tych, którzy są nieobecni w przedstawieniu. Brak staje się elementem nacechowanym stylistycznie, kładącym nacisk na ekspresję pomnika” (s. 64).

Drugi rozdział *W stronę sacrum. Upamiętnienia transatlantyckiego handlu zniewolonymi Afrykanami* to analiza trzech pomników: Cudjo Kossoli Lewisa w Africatown w Alabamie autorstwa April Livingston oraz dwóch zaprojektowanych przez Rodneya Leona w Nowym Jorku: *The Ark of No Return: The Permanent Memorial at the United Nations in Honour of the Victims of Slavery and the Transatlantic Slave Trade* przy siedzibie ONZ i *African Burial Ground National Monument* na terenie dawnego cmentarza afroamerykańskiego na Dolnym Manhattanie. W rozdziale tym Aleksandra Piętka skupiła się na perswazyjnych strategiach narracyjnych i chwytach kompozycyjnych zastosowanych w celu uwznioślenia ofiar i ich cierpienia.

Rozdział trzeci poświęcony został pomnikowi Shane Allbritton i Normana Lee *From Absence to Presence: Commemorative to Enslaved Peoples of Southern Maryland* znajdującego się na kampusie St. Mary's College of Maryland – na terenie dawnej plantacji Hicks-Mackall-Brome.

Commemorative to Enslaved Peoples of Southern Maryland został omówiony jako przykład typu pomnika, nazwanego przez autorkę pomnikiem-palimpsest. Autorka zaadaptowała w swej analizie koncepcje Gérarda Genette'a oraz Władysława Strzemińskiego. Analizując poszczególne elementy składowe pomnika (powstałe z wycinków z dawnych gazet utwory poetyckie Quentona Bakera, przypominającą chatę niewolniczą budowlę, materiały, z której ją wykonano) badaczka analizuje artystyczne sposoby ewokowania nieobecności zniewolonych Czarnych, których strzępy widzenia świata znamy jedynie ze spisów inwentarzy ich właścicieli czy gazetowych ogłoszeń dotyczących niewolników-uciekierów z plantacji.

Bardzo wysoko oceniam w tym rozdziale erudycyjną analizą wierszy Quentona Bakera, czarnoskórego poety, o pochodzeniu również żydowsko-polskim, posługującego się techniką poezji wymazywania (erasure poetry).

W czwartym, ostatnim rozdziale pracy autorka analizowała *The National Memorial for Peace and Justice* (również nazywanego The National Lynching Memorial) w Montgomery w Alabamie jako przykład pomnika somaestetycznego (termin stworzony przez autorkę) (s. 19). Chodzi o pomnik, „taki, którego struktura wymusza na odbiorcy ruch w przestrzeni, będący jednocześnie elementem jego kompozycji” gdzie „doświadczenie historyczno-estetyczne zaczyna się wydarzać na poziomie doświadczenia kinestetycznego” (s. 235-236). Czyli poprzez

nasze ciało i ruch doświadczenie historyczne nabiera dla nas znaczenia również estetycznego (s. 19).

Omawiany *The National Memorial for Peace and Justice* składa się z mierzących 1,8 metra 805 prostokątnych bloków – po jednym na każde hrabstwo, w którym miały miejsce lincze. Na ich dolnej części widnieje nazwa hrabstwa, zaś na bocznej płycie – imię i nazwisko ofiary lub termin „unknown”, w wypadkach gdy tożsamości zabitych nie udało się ustalić członkom Equal Justice Initiative. Punktem odniesienia dla tego pomnika jest dla autorki Pomnikiem Pomordowanych Żydów Europy Petera Eisenmana będący sumą 2711 bloków z betonu, rozmieszczonych w centrum Berlina.

W tym rozdziale co warto podkreślić, autorka wychodzi – wbrew tytułowi swej pracy – poza epokę niewolnictwa i to o ponad 150 lat. Zajmuje się bowiem i lynchami jakie miały miejsce przez dziesięciolecia po wojnie secesyjnej a nawet wchodzi w bieżącą charakterystykę sytuacji Czarnych w USA:

Jak pisze Aleksandra Piętka m.in.: „Współczesnym dziedzictwem *convict leasing*, praw Jim Crow i linczów jest również, oparte na profilowaniu rasowym, masowe osadzanie (*mass incarceration*) w amerykańskich więzieniach skazańców, wywodzących się przede wszystkim z biedniejszych społeczności kolorowych, głównie Afroamerykanów (stanowią 40% osadzonych, a jedynie 13% całej populacji USA). Obecnie w amerykańskich więzieniach znajduje się ok. 1.8 miliona ludzi, co czyni Stany Zjednoczone – których populacja wynosi 4–5% światowej populacji – krajem posiadającym najwyższy odsetek osadzonych na świecie” (s. 219). W pełni interpretuje w tym kontekście „wojnę przeciw narkotykom” prowadzaną przez Białą Dom już od 1968 r. jako wojnę przeciwko Czarnym (s. 219-223).

W zakończeniu dysertacji Aleksandra Piętka podsumowuje wyniki badań z poszczególnych rozdziałów i przeprowadza ogólną charakterystykę sposobów ewokowania doświadczenia traumatycznego Czarnych poprzez strukturę pomnika. W trakcie analizy wyżej wymienionych dzieł udało się autorce wyodrębnić cztery typy pomników:

1) pomnik performatywny – czyli typ pomnika, którego konstrukcja angażuje odbiorcę intelektualnie i somatycznie. Widz, czerpiąc z indywidualnych doświadczeń, odtwarza miejsce, czas i wydarzenia, których nigdy nie przeżył, a które poprzez obcowanie z pomnikiem stają się „jego” przez ponowną kreację doświadczenia zapośredniczonego (np. Buty na Brzegu Dunaju w Budapeszcie);

- 2) pomnik narracyjny – to pierwszy podtyp pomnika performatywnego, który ma wykorzystywać teatralizację jako architektoniczną artystyczną strategię inscenizującą spotkanie między obiektem pomnika a realiami historycznymi (np. miejsce kultu przodków w *African Burial Ground National Monument*, świątynia-grób, miejsce pielgrzymki w *The Ark of Return*, gdzie odwiedzający przyjmują na siebie role pielgrzymów, wyznawców);
- 3) pomnik somaestetyczny – to drugi podtyp pomnika performatywnego; jest to pomnik, który poprzez zaangażowanie somatyczne odbiorcy swoją budową wymusza na nim aktywność fizyczną; ruch jest tu równorzędnym elementem kompozycyjnym obiektu pomnikowego (np. *The National Memorial for Peace and Justice*);
- 4) pomnik-palimpsest – typ pomnika figuratywno-symbolicznego, który w swojej strukturze zawiera, bezpośrednio cytując lub przekształcając, formę lub fragmenty tekstu (np. *From Absence to Presence: Commemorative to Enslaved Peoples of Southern Maryland* ewokuje powidok chaty niewolników oraz wykorzystuje utwory poetyckie Quentona Bakera).

Wspomniałem już o znaczeniu ewolucji ideologicznej USA dla dużej części świata, ze względu na hegemoniczność tego państwa. W planie amerykańskiej polityki wewnętrznej znaczenie wojen o pamięć w USA jest tym większe, że poziom świadomości historycznej społeczeństwa jest bardzo niski. Jak odnotowuje sama doktorantka: „W 2018 roku Southern Poverty Law Center w USA opublikowało raport *Teaching Hard History*, który wykazał, że w 2017 roku jedynie 8% amerykańskich licealistów z klas maturalnych wymieniło niewolnictwo jako jedną z przyczyn wybuchu wojny secesyjnej, a mniej niż jedna trzecia wiedziała o tym, że wprowadzono poprawkę do konstytucji, by je znieść.” (s. 50). W tej sytuacji walka o pomniki jest jeszcze bardziej ważna niż w Europie, gdzie w sytuacji braku pomnika większa liczba obywateli może sięgnąć po książki jako nośniki pamięci. W USA pomniki są jeszcze ważniejsze niż w Europie bo poziom edukacji jest wyraźnie niższy.

Choć doktorantka jest świadoma kontrowersyjności poruszanej problematyki – pisze np. „Zaświadcza o tym fakt, że powołanie komitetu ds. opracowania raportu *Slavery and Justice* spotkało się z bardzo skrajnymi reakcjami, zarówno w mediach, jaki i wśród studentów i absolwentów Uniwersytetu Browna, którzy wysłali dziesiątki e-maili na skrzynkę komitetu” (s. 47) – unika wejścia w generalne dyskusje dotyczące upamiętnienia historii Afroamerykanów kosztem niszczenia pomników Konfederacji (*Confederate States of America*), „ojców założycieli” czy nawet Krzysztofa Kolumba. Obawiam się, że może to utrzymywać część czytelników w fałszywym wyobrażeniu o bezalternatywności wobec zwrotu w kierunku

kultury woke-izmu i rewindykacji ruchu Black Lives Matters. Natomiast opór wobec nowych upamiętnień historii Afroamerykanów czy też ma charakter poważny i powinien być odnotowany.

Że sprawa nie jest bagatelna świadczy choćby podpisany w marcu 2025 r. przez Donalda Trumpa Executive Order 14253, „Restoring Truth and Sanity to American History”. Wśród intelektualistów potępiających falę niszczenia pomników, jaka zaczęła rozlewać się od maja, 2020 r. (czyli po zabójstwie w George’a Floyda w Minneapolis) znaleźli się nie tylko konserwatyści ale nawet tak różne postaci jak: Noam Chomsky, Francis Fukuyama czy arcybiskup Nowego Yorku, kardynał Timothy Dolan wyraziły różne zastrzeżenia do tej formy culture cancel. Fala niszczenia pomników stała się oczywiście przedmiotem analiz akademickich, np. *Smashing Statues: The Rise and Fall of America's Public Monuments* autorstwa Erin L. Thompson, *Monumental Harm* autor Roger C. Hartley, czy praca *No Common Ground: Confederate Monuments and the Ongoing Fight for Racial Justice* napisana przez Karen L. Cox.

Brak odwołań do tych zagadnień przy przekroczeniu tytułowego wskazania na chęć zajęcia się samym zjawiskiem niewolnictwa (w praktykach upamiętnienia) i wejściu w rozważania o obecnej kondycji Czarnych sprawia wrażenie odejścia od zobiektywizowanego, nie-ideologicznego, czysto akademickiego podejścia do omawianej materii. Sugerowałbym przed oddaniem dysertacji do druku, (gdyż bez wątpienia zasługuje ona na publikację), uzupełnienie tego aspektu. Własne poglądy autorki – do których ma pełne prawo – nie powinny wykluczać zasady: audiatur et altera pars.

Z drugiej strony na pewno usprawiedliwia w tej materii autorkę jednostronność polskiej humanistyki gdzie daremnie by szukać głosów zawodu czy żalu po zniszczeniu tysięcy pomników, tablic i upamiętnień obozu politycznego (i milionów Polaków go popierających), który przegrał w 1989 r. Trudno myśleć w akademii w sposób wielowariantowy o innym kraju, jeśli we własnym kraju pluralizm jest tak bardzo ograniczony.

Bez wątpienia autorce udało się zrealizować postawione cele. Wyjątkiem był nazbyt śmiały zamiar zwarty we wstępie: „opracowanie nowych interdyscyplinarnych kategorii i pojęć, które będzie można zastosować w innych dyscyplinach humanistycznych do badania tekstów kultury tworzonych w różnych dziedzinach sztuki i o zróżnicowanym stopniu skomplikowania pod względem semiotycznym”. Tutaj niewiele udało się autorce i sugerowałbym w wersji drukowanej tej pracy osłabić ten postulat (nieprzystający zresztą do

kategorii pracy doktorskiej, nowatorstwo teoretyczne to wielka rzadkość w rozprawach doktorskich).

Bez wątpienia praca napisana jest dobrym językiem. Autorka wykorzystuje bardzo bogatą literaturę przedmiotu, przede wszystkim w języku angielskim (aczkolwiek równocześnie bardzo uderza brak literatury w jakimś innym języku kongresowym). Komparatystyczne uwagi autorki (dotyczące pomników Holokaustu lub innych dzieł sztuki, np. porównanie *The Ark of No Return*: ze Złożeniem Chrystusa do grobu Carravaggio) mają charakter erudycyjny, świadczą o dużym odczytaniu i dyscyplinie intelektualnej. Dużym walorem dla czytelnika są towarzyszące tekstowi ilustracje zarówno omawianych pomników, jak i dzieł sztuki, do których są one odnoszone.

Reasumując stwierdzam, że w mojej ocenie praca pani mgr Aleksandry Piętki pt. „Poetyka pomników niewolnictwa w USA” przygotowana w Szkole Doktorskiej UKSW, spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim w Ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*. W związku z tym wnoszę do Rady Dyscypliny o dopuszczenie mgr Aleksandry Piętki do publicznej obrony rozprawy doktorskiej.

dr hab. August Grabski